

Beogradska defektološka škola –
Belgrade School of Special Education
and Rehabilitation
Vol. 26, No. 2 (2020), str. 31-52

UDK 316.356.2:316.614-056.263-053.2
159.923.5.072-056.263-053.2
Pregledni rad – Literature reviews
Primljen – Received: 24.9.2020.
Prihvaćen – Accepted: 13.11.2020.

Uticaj karakteristika roditeljstva na internalizovane i eksternalizovane probleme kod dece sa oštećenjem sluha*

Marija STOJANOVIĆ**, Vesna ŽUNIĆ-PAVLOVIĆ

Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju, Srbija

Obimna teorijska i empirijska građa ukazuje na to da je roditeljstvo jedan od najznačajnijih prediktora internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece tipičnog razvoja. Na temelju tih saznanja, postavlja se pitanje da li su isti faktori roditeljstva odgovorni za pojavu, razvoj i održavanje navedenih problema kod dece sa oštećenjem sluha. Shodno tome, cilj rada je prikaz naučnih saznanja o uticaju karakteristika roditeljstva na razvoj internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa oštećenjem sluha. U radu su sumirani rezultati istraživanja o karakteristikama roditeljstva kod dece sa oštećenjem sluha i uticaju komunikacije između roditelja i deteta sa oštećenjem sluha na internalizovane i eksternalizovane probleme, u kontekstu savremenih saznanja u opštoj populaciji. Na osnovu prikazanih studija može se zaključiti da nema značajnih razlika u karakteristikama roditeljstva između roditelja dece tipičnog razvoja i dece sa oštećenjem sluha. Postoje indicije da su roditelji dece sa oštećenjem sluha više izloženi stresu i da imaju tendenciju ka preterano kontrolišućem ili zaštitničkom odnosu prema detetu. Neadekvatna komunikacija sa roditeljima se izdvaja kao najznačajniji faktor pojave internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa oštećenjem sluha. Važnu ulogu imaju i specifični faktori, poput slušnog statusa roditelja ili modela komunikacije. U svrhu prevencije internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa oštećenjem sluha

* Rad je nastao kao rezultat istraživanja na projektima „Socijalna participacija osoba sa intelektualnom ometenošću“ (Br. 179017) i „Kriminal u Srbiji: fenomenologija, rizici i mogućnosti socijalne intervencije“ (Br. 47011), koje finansira Ministarstvo prosvete, nauke i tehnološkog razvoja Republike Srbije.

** Marija Stojanović, s.marija1994@gmail.com

preporučuje se primena programa zasnovanih na treningu roditeljskih veština, koji je potpuno adaptiran specifičnim potrebama roditelja.

Ključne reči: interakcije roditelj-dete, komunikacija, problemi ponašanja, stilovi roditeljstva

Uvod

Istraživanja mentalnog zdravlja tokom detinjstva i adolescencije slede jasnu podelu na internalizovane i eksternalizovane probleme. Internalizovani problemi odnose se na probleme usmerene ka sebi, dok eksternalizovani problemi podrazumevaju konflikte s drugim osobama i kršenje socijalnih normi (Achenbach, 2005). U internalizovane probleme ubrajaju se anksioznost-depresivnost, povučenost-depresivnost i somatske pritužbe, dok eksternalizovani problemi uključuju agresivno ponašanje i ponašanje kojim se krše pravila (Achenbach, 2015). Generalno posmatrano, internalizovani i eksternalizovani problemi imaju štetan uticaj na funkcionalnost dece u različitim oblastima i predstavljaju prekursore mentalnih poremećaja u odrasloj dobi (Theunissen et al., 2014).

Prema rezultatima novijih istraživanja, internalizovani i eksternalizovani problemi su učestaliji kod dece i adolescenata sa oštećenjem sluha nego u opštoj populaciji, a zabeležene razlike iznose: u Holandiji od 1,5 do 1,7 (van Gent et al., 2007) do 2,6 puta (van Eldik et al., 2004); u Austriji dva puta (Fellinger et al., 2008); u Nemačkoj 2,6 puta (Hintermair, 2007); u Danskoj tri puta (Dammeyer, 2010); u Australiji od 1,2 do 3,2 puta (Cornes et al., 2006), odnosno dva puta na mlađem i četiri do pet puta na starijem uzrastu (Hancock et al., 2017). Dostupni empirijski nalazi ne pružaju jasan odgovor na pitanje da li su kod dece i adolescenata sa oštećenjem sluha učestaliji internalizovani ili eksternalizovani problemi. Neke studije u kojima su sumirani rezultati većeg broja istraživanja izveštavaju o izraženijoj učestalosti i internalizovanih i eksternalizovanih problema (Theunissen et al., 2014), a u drugima su značajne razlike zabeležene samo za internalizovane probleme (Bigler et al., 2019; Stevenson et al., 2015).

U odsustvu empirijskih podataka o internalizovanim i eksternalizovanim problemima dece i adolescenata sa oštećenjem sluha za našu zemlju, možemo se pozvati na rezultate sličnih istraživanja koja su rađena na uzorcima ispitanika sa intelektualnom ometenošću, smetnjama u razvoju govorno-jezičkih sposobnosti i poremećajima iz spektra autizma (Bankovic et al.,

2012; Đorđević et al., 2020; Đorđević & Banković, 2014; Pavlović & sar., 2013; Žunić-Pavlović & sar., 2018; Žunić-Pavlović & Kovačević-Lepojević, 2014). Saglasno rezultatima studija iz drugih zemalja, navedena istraživanja potvrđuju da prisustvo smetnji u razvoju može doprineti pojavi internalizovanih i eksternalizovanih problema.

Prethodna istraživanja upućuju na zaključak da brojni individualni i sredinski faktori mogu uticati na pojavu internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa oštećenjem sluha. Od individualnih faktora najčešće su ispitivani: stepen oštećenja sluha (Pinquart & Pfeiffer, 2018), prisustvo drugih smetnji u razvoju (Dammeyer, 2010), kohlearna implantacija (Cruz et al., 2012) i govorno-jezičke sposobnosti deteta (Remine & Brown, 2010). S druge strane, posebna pažnja posvećena je izučavanju sledećih sredinskih faktora: socioekonomski status porodice (van Eldik et al., 2004), rana detekcija oštećenja sluha (Theunissen et al., 2012), tip životnog aranžmana (Jerković & sar., 2010) i tip škole (van Gent, 2012). U pregledu literature koji se bavio uticajem sociodemografskih karakteristika, faktora povezanih sa oštećenjem sluha i edukacije i rehabilitacije na pojavu i razvoj internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece i adolescenata sa oštećenjem sluha konstatovano je da najveća konzistentnost empirijskih nalaza postoji u pogledu uloge govorno-jezičkih sposobnosti i prisustva drugih smetnji u razvoju (Žunić-Pavlović & Stojanović, 2020).

Pojava internalizovanih i eksternalizovanih problema u detinjstvu i adolescenciji uglavnom je prolaznog karaktera, ali se u izvesnim slučajevima održava tokom odrastanja. U konceptualnom okviru za proučavanje kontinuiteta i stabilnosti problema kod dece tipičnog razvoja centralnu poziciju ima roditeljstvo (Žunić-Pavlović & Pavlović, 2013). Obimna teorijska i empirijska literatura potvrđuje da neadekvatno roditeljstvo može doprineti održavanju i povećanju učestalosti i težine problema kod deteta. Opravdano se postavlja pitanje da li su isti faktori i mehanizmi odgovorni za pojavu i održavanje problema kod dece s oštećenjem sluha.

Cilj rada

Cilj ovog rada je prikaz naučnih saznanja o uticaju karakteristika roditeljstva na razvoj internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece s oštećenjem sluha. U radu su analizirani rezultati istraživanja o obeležjima roditeljstva i karakteristikama komunikacije između roditelja i deteta s oštećenjem sluha, u kontekstu savremenih saznanja o genezi internalizovanih i eksternalizovanih problema u populaciji čujuće dece.

Metod rada

Radi identifikovanja relevantnih naučnih izvora pretražene su sledeće elektronske bibliografske baze: Academia.edu, Elsevier, Google Scholar, KoBSON, ResearchGate i ScienceDirect. Ključne reči koje su korišćenje za pretragu su: hear impairment/hear loss/deafness, parenting/parenting style/parenting practice i internalizing and externalizing problems/emotional and behavior problems. U cilju sticanja što obuhvatnijih saznanja, u obzir su uzeti radovi na srpskom i engleskom jeziku objavljeni u periodu 2000-2020. godine. Birani su teorijski i empirijski radovi koji se bave uticajem karakteristika (dimenzije/stilovi) roditeljstva i/ili različitih aspekata komunikacije roditelj – dete (govorno-jezičke sposobnosti deteta/usklađenost modela komunikacije roditelja i deteta/slušni status roditelja) na razvoj internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece s oštećenjem sluha.

Karakteristike roditeljstva kod dece sa oštećenjem sluha

Karakteristike roditeljstva imaju najznačajniju ulogu u nastanku internalizovanih i eksternalizovanih problema tokom detinjstva (Stone et al., 2015). Odgajanje dece s određenim smetnjama u razvoju može povećati potrebe i probleme u porodičnom životu, što se neminovno odražava na razlike u ponašanju u odnosu na roditelje dece tipičnog razvoja, a način na koji roditelji percipiraju i reaguju na oštećenje sluha deteta u velikoj meri utiče na socijalni, emocionalni, obrazovni i profesionalni razvoj deteta. Razlike su prisutne u brojnim aspektima roditeljstva, poput količine pažnje koja se posvećuje detetu, zadovoljstva roditeljstvom, podele uloga, načina disciplinovanja, komunikacije, podrške i zaštite i dr. (Pino et al., 2018).

Veliki broj teorijskih koncepata ukazuje na to da roditeljstvo uključuje različite bihevioralne (kontrola, restriktivnost i permisivnost) i emocionalne aspekte (toplina, prihvatanje, neprijateljstvo i odbacivanje) (Bornstein, 2015), koji oblikuju interakcije roditelj – dete i utiču na ishode razvojnih procesa. U istraživanjima karakteristika roditeljstva prihvaćena su dva pristupa: kategorijalni pristup koji razlikuje stilove roditeljstva, izdvojene na osnovu kombinacije zasebnih dimenzija (Baumrind, 1966, prema Pinquart, 2017) i dimenzionalni pristup koji je fokusiran na pojedinačne dimenzije roditeljskog ponašanja, poput rezponzivnosti (topline) i postavljanja zahteva (kontrole).

Kao osnovni stilovi roditeljstva izdvojeni su autoritativni, autoritarni, permisivni i zanemarujući stil (Lansford et al., 2018). Istraživanja u opštoj populaciji konzistentno sugerišu da autoritativan stil roditeljstva korelira s pozitivnim razvojnim ishodima (Marccone et al., 2017), dok se autoritaran, permisivan i zanemarujući stil roditeljstva dovode u vezu s ispoljavanjem internalizovanih i eksternalizovanih problema (Pinquart, 2017). Pri razmatranju uticaja stila roditeljstva na ponašanje deteta, treba imati u vidu bidirekcionu uticaj između roditeljstva, s jedne strane, i karakteristika i ponašanja deteta s druge strane (Lansford et al., 2018). Na primer, problemi deteta utiču na povlačenje i autoritarnost roditelja (Albrecht et al., 2007), koji mogu ispoljavati manje topline i više hostilnosti u odnosu na dete (Williams & Steinberg, 2011). Malo je komparativnih studija o stilovima roditeljstva u porodicama sa decom sa oštećenjem sluha u odnosu na porodice sa decom tipičnog razvoja. Dok pojedina istraživanja ukazuju na to da su prezaštićujući odnos prema detetu i autoritarni stil roditeljstva prisutniji u porodicama dece sa oštećenjem sluha (Antonopoulou et al., 2012; Eyuboglu et al., 2019), druga ne pronalaze značajne razlike u odnosu na opštu populaciju (Ketelaar et al., 2016).

Pored uticaja različitih stilova roditeljstva, u stručnoj literaturi posvećena je pažnja i izučavanju uticaja određenih dimenzija roditeljstva na pojavu problema u ponašanju kod deteta. Novije studije pokazuju da postoji negativna veza između pozitivnih dimenzija roditeljstva i nivoa internalizovanih (Yap et al., 2014) i eksternalizovanih problema kod deteta (Kawabata et al., 2011). Komparativne studije roditeljstva kod dece sa oštećenjem sluha u odnosu na čujuću decu imaju nesaglasne rezultate. Neki autori izveštavaju o većoj učestalosti negativnih vaspitnih postupaka kod roditelja dece sa oštećenjem sluha (Eshbaugh et al., 2011; Knutson et al., 2004; Lederburg, 1993, prema Kentish, 2007), međutim, drugi nalaze da su kod njih učestaliji pozitivni vaspitni postupci, veće zadovoljstvo roditeljstvom i ravnopravnije učešće oba roditelja u odgajanju deteta (Pino et al., 2018). U delu koji sledi biće prikazana sumirana saznanja o sledećim dimenzijama roditeljstva: bihevioralna i psihološka kontrola, fizičko kažnjavanje i stroga disciplina i roditeljski stres.

Empirijska istraživanja roditeljske kontrole doprinela su diferencijaciji na bihevioralnu i psihološku kontrolu (Barber et al., 2005). Bihevioralna kontrola podrazumeva napore roditelja da kontrolišu i usmeravaju ponašanje deteta, dok psihološka kontrola uključuje intenciju roditelja da kontrolišu misli i osećanja deteta (Lansford et al., 2013). Rezultati istraživanja (Hoeve et al., 2009) saglasno ukazuju na negativne efekte psihološke

kontrole na ispoljavanje internalizovanih i eksternalizovanih problema. Jedno od objašnjenja asocijacije psihološke kontrole roditelja i internalizovanih i eksternalizovanih problema dece je da izražena psihološka kontrola utiče da deca percipiraju neresponzivnost roditelja u odnosu na svoje emocionalne i psihološke potrebe, što osujećuje veru u sebe i sopstvene sposobnosti (Barber, 1996, prema Symeou & Georgiou, 2017). S druge strane, nalazi su kontradiktorni po pitanju uticaja bihevioralne kontrole. Pojedini istraživački rezultati sugerišu da bihevioralna kontrola generalno redukuje probleme deteta (Davies & Cummings, 1994; Dittus et al., 2015), a drugi impliciraju da slaba bihevioralna kontrola doprinosi ispoljavanju eksternalizovanih problema (Laird et al., 2010). Moguće je da okruženje bez kontrole i zahteva zanemaruje razvoj samoregulacije deteta, što povećava verovatnoću kršenja socijalnih normi (Barber, 1996, prema Symeou & Georgiou, 2017). Rezultati studija ističu da majke dece oštećenog sluha imaju tendenciju da budu preterano kontrolišuće i intruzivne (Lederburg, 1993, prema Kentish, 2007), dok su očevi dece sa oštećenjem sluha više zaštitnički nastrojeni i postavljaju manje ograničenja i pravila u disziplinovanju u odnosu na očeve dece tipičnog razvoja (Sahli, 2011). Pretpostavlja se da očevi dece sa oštećenjem sluha nepoželjne oblike ponašanja pripisuju detetovom oštećenju, pa ne reaguju na nepoželjno ponašanje smatrajući ga odrazom trenutnih mogućnosti deteta (Austen, 2010).

U istraživanjima na opštoj populaciji pronađeno je da fizičko kažnjavanje i stroga disciplina pozitivno koreliraju s učestalijom pojavom internalizovanih i eksternalizovanih problema kod deteta (Lansford et al., 2014). Fizičko kažnjavanje deteta smanjuje mogućnost učenja prihvatljivih formi ponašanja, uz istovremeno slanje poruke da su fizičko kažnjavanje i, posledično, povlačenje deteta ispravni načini rešavanja problema (Kentish, 2007). Način na koji roditelji reaguju na negativan afekat deteta od presudnog je značaja za bihevioralnu i emocionalnu regulaciju (Mascolo & Fischer, 2007). Na primer, negativni vaspitni postupci roditelja, poput nekonzistentne discipline ili fizičkog kažnjavanja, mogu predstavljati stresor koji kod deteta izaziva negativne emocije (Balan et al., 2016), a kontinuirano visok nivo negativne emocionalnosti doprinosi ispoljavanju internalizovanih i eksternalizovanih problema (Ketelaar et al., 2016). Poređenje učestalosti fizičkog kažnjavanja u porodicama dece sa oštećenjem sluha i porodicama dece tipičnog razvoja dovelo je do saznanja da majke dece sa oštećenjem sluha češće pribegavaju fizičkom kažnjavanju usled neprimerenog ponašanja deteta, koje eskalira ukoliko dete nastavi s neželjnim ponašanjem (Knutson et al., 2004).

Faktor koji značajno oblikuje stil roditeljstva i utiče na interakcije roditelj-dete jeste roditeljski stres. Autori saglasno izveštavaju o pozitivnoj vezi roditeljskog stresa i internalizovanih i eksternalizovanih problema deteta (Stone et al., 2015), pri čemu je ta veza dvosmerna (Neece et al., 2012). Pokazalo se da je viši nivo roditeljskog stresa indikator autoritarnog stila roditeljstva, negativnih interakcija roditelj-dete i nedovoljne uključenosti roditelja u aktivnosti deteta (Crnic et al., 2005). Roditelji s visokim nivoom stresa svoje dete doživljaju kao „teško“ zbog čega su u disciplinovanju preterano popustljivi ili preterano rigidni, a u interakcijama ispoljavaju manje topline i responzivnosti (Karrass et al., 2003). Istraživanja uglavnom pokazuju da se roditelji dece sa oštećenjem sluha suočavaju s višim nivoom stresa što se negativno odražava na interakcije roditelj-dete (Dammeyer et al., 2019). Dodatno, razvoj i održavanje adekvatnih interakcija roditelj – dete zavisi od sposobnosti roditelja da primenjuju pozitivne disciplinske strategije (npr. pohvala i nagrada) i redukuju negativne (npr. nedoslednost u disciplinovanju i fizičko kažnjavanje), koje su kompromitovane usled višeg nivoa svakodnevnog stresa (Coto et al., 2018). S obzirom na viši nivo roditeljskog stresa i neadekvatne interakcije roditelj – dete, deca sa oštećenjem sluha suočavaju se s kumulativnim rizikom za razvoj internalizovanih i eksternalizovanih problema.

Generalno, sintezom naučnih saznanja autori izdvajaju sledeće porodične rizične faktore za razvoj internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa smetnjama u razvoju: izloženost strogom disciplinovanju i telesnom kažnjavanju, neslaganje bračnih partnera, psihopatologiju roditelja (naročito depresiju majke), nizak stepen roditeljske podrške, slabu uključenost roditelja u aktivnosti deteta (Emerson, 2003; Rinaldi & Howe, 2012; Witwer & Lecavalier, 2008). Drugi autori (Pino et al., 2018) navode da se 50% varijanse eksternalizovanih problema kod dece sa oštećenjem sluha objašnjava profilom rizičnog roditeljstva koji podrazumeva prezaštićujući odnos oca i komunikativnu majku koja je zadovoljna roditeljskom ulogom, podržavajuća i rado pomaže svom detetu u osamostaljivanju, ali ne postavlja jasne granice, slabo učestvuje u ključnim aspektima roditeljstva i ne teži ravnopravnoj raspodeli roditeljskih obaveza.

Protektivni faktori koji snižavaju verovatnoću nastanka i održavanja internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa smetnjama u razvoju su: uključenost roditelja u programe zasnovane na dokazima, profesionalna podrška, podrška značajnih osoba iz socijalne sredine u suočavanju i prevazilaženju problema (Mazzucchelli & Sanders, 2011), adekvatno prihvatanje oštećenja od strane roditelja, sposobnost prilagođavanja,

porodična kohezija (Harvey & Kentish, 2010), kao i visok stepen podrške koju roditelji pružaju detetu u obavljanju nekog zadatka (Hammond et al., 2012).

Uticaj komunikacije između roditelja i deteta s oštećenjem sluha na internalizovane i eksternalizovane probleme

Kvalitet komunikacije između roditelja i deteta zavisi od brojnih faktora, poput govorno-jezičkih sposobnosti deteta, usklađenosti modela komunikacije roditelja i deteta, slušnog statusa roditelja itd. Uticaj govorno-jezičkih sposobnosti dece sa oštećenjem sluha na interakcije sa roditeljima je značajan i višestruk. Usled slabije razvijenog govora deteta, komunikacija sa roditeljima je neefektivna i siromašna, što može imati negativne konsekvence. Na primer, slabija komunikativna kompetencija deteta doprinosi roditeljskom stresu koji je u pozitivnoj korelaciji s internalizovanim i eksternalizovanim problemima (Sarant & Garrard, 2014). Pored teškoća u komunikaciji s roditeljima, deca s oštećenjem sluha imaju i ograničenu socijalnu mrežu, a time i manje modela i osoba s kojima mogu „vežbati“ regulaciju emocija (Wiefferink et al., 2012).

S druge strane, govorno-jezičke sposobnosti smatraju se najznačajnijim prediktorom internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa oštećenjem sluha (Stevenson et al., 2010; Theunissen et al., 2014). Rezultati istraživanja pokazuju da je učestalost problema veća kod dece sa oštećenjem sluha koja imaju govorno-jezičke poremećaje i obrnuto (Barker et al., 2009; Wiefferink et al., 2012). Drugim rečima, deca oštećenog sluha sa bolje razvijenim jezičkim sposobnostima, razumevanjem i produkcijom govora i vokabularom ispoljavaju manje internalizovanih i eksternalizovanih probleme (Theunissen et al., 2014), odnosno ne razlikuju se prema nivou problema i psihosocijalnom funkcionisanju od dece tipičnog razvoja (Dammeyer, 2010). Govorno-jezičke sposobnosti su povezane s emocionalnim i socijalnim funkcionisanjem, pa decu sa oštećenjem sluha karakterišu ograničene strategije regulacije emocija, niža kompetentnost u suočavanju sa stresnim situacijama i smanjena sposobnost prepoznavanja sopstvenih i tuđih emocija (Rieffe et al., 2003; Wiefferink et al., 2013). Smanjena sposobnost prepoznavanja sopstvenih i tuđih emocija dovodi do teškoća u tumačenju i interpretaciji neverbalnih poruka (Ketelaar et al., 2015), usled čega izostaje prijem bitnog dela komunikativne razmene značajne za adaptivno funkcionisanje.

Deca sa oštećenjem sluha dobijaju manje socijalnih i emocionalnih informacija od roditelja, zbog čega drugačije reaguju na sopstvena osećanja i životne događaje u odnosu na vršnjake tipičnog razvoja (van Eldik, 2005). Tokom perioda od prve do treće godine života, većina dece iz opšte populacije razvija sposobnost procene vlastitog ponašanja na osnovu prethodnih iskustava i povratnih reakcija roditelja, tako da dolazi do internalizacije standarda koji usmeravaju njihovo dalje ponašanje, nezavisno od spoljašnjih instrukcija (Lewis, 2014). Preduslov procene vlastitog ponašanja je razvoj određenih socijalno-kognitivnih sposobnosti koje omogućavaju razumevanje perspektive drugih osoba. Kod dece sa oštećenjem sluha, razumevanje tuđe perspektive je ograničeno, što limitira sposobnost deteta da predvidi reakcije drugih na vlastito ponašanje i posledično onemogućava usvajanje socijalnih standarda (Ketelaar et al., 2015).

Određena ponašanja roditelja, kao što su govorno-jezička stimulacija, senzitivnost majke (Quittner et al., 2013) i spremnost da model komunikacije prilagode detetu (Brubaker & Szakowski, 2000) doprinose pozitivnim ishodima u razvoju govorno-jezičkih sposobnosti i socioemocionalnom razvoju. U osnovi, na komunikaciju roditelja sa detetom oštećenog sluha utiču brojni faktori, uključujući stepen oštećenja sluha deteta, slušni status roditelja, nivo socijalne podrške, nivo podrške zajednice gluvih i poznavanje znakovnog jezika i vizuelne komunikacije (Meadow-Orlans et al., 2003). U novijoj literaturi je posebno posvećena pažnja izučavanju razlika u razvojnim ishodima dece oštećenog sluha u zavisnosti od slušnog statusa roditelja.

U odgajanju dece, roditelji se oslanjaju na roditeljske veštine naučene iz sopstvenog iskustva ili na osnovu primera iz bliskog okruženja. Međutim, čujuć roditelji nemaju model koji bi mogli da slede u odgajanju deteta sa oštećenjem sluha, što uzrokuje osećanje nesigurnosti i neadekvatnosti u pogledu roditeljskih veština i znanja (Antonopoulou et al., 2012). Budući da oko 90–95% dece s oštećenjem sluha odrasta u čujućim porodicama (Mitchell & Karchmer, 2004), ne iznenađuju nalazi da 90% ove dece nema efektivnu komunikaciju sa roditeljima (Garcia & Turk, 2007). Većina čujućih roditelja izveštava da je veoma teško, frustrirajuće i zahtevno održavati efektivnu komunikaciju s detetom oštećenog sluha (Freeman et al., 2002), a skoro 40% da su problemi u komunikaciji glavni izvor svakodnevnih teškoća (Zaidman-Zaid, 2008).

U čujućim porodicama problemi u komunikaciji obično nastaju usled neusklađenosti komunikacionih modela roditelja i deteta (Barker et al.,

2009). Oko 75% roditelja dece sa oštećenjem sluha ocenjuje svoju sposobnost korišćenja znakovnog jezika neadekvatnom (Fellinger et al., 2009). Čujući roditelji teže da pojednostave svoj verbalni govor i znakovni jezik, a interakcije sa detetom su kraće i sa manje pitanja i objašnjenja (van Gent, 2012), što rezultira siromašnijom komunikacijom koja je fokusirana na konkretne pojmove (Marschark, 2007). U odnosu na majke sa oštećenjem sluha, interakcije čujućih majki sa detetom oštećenog sluha karakteriše manje strpljenja, viši nivo intruzivnosti, kontrole i usmeravanja, kao i ograničeno pružanje mogućnosti za iskustveno učenje deteta (Barker et al., 2009). Pored toga, čujuće majke doživljavaju viši nivo stresa u komunikaciji sa detetom, što multiplicira teškoće u svakodnevnim interakcijama (Hintermair, 2006).

Prethodna istraživanja sugerišu da roditelji oštećenog sluha ostvaruju uspešniju komunikaciju sa detetom oštećenog sluha nego čujući roditelji. Smatra se da roditelji sa oštećenjem sluha dele isto iskustvo s detetom, tako da bolje razumeju njegove potrebe i probleme. Oni sebe doživljavaju kompetentnijima za odgajanje deteta oštećenog sluha u odnosu na čujuće roditelje (Baines, 2007). Uopšteno, emocionalno i kognitivno funkcionisanje je slabije kod dece sa oštećenjem sluha koja odrastaju s čujućim roditeljima nego sa roditeljima oštećenog sluha (Bailly et al., 2003; Hintermair, 2006). U prilog tome govore empirijski podaci da deca sa oštećenjem sluha čiji roditelji imaju isto oštećenje razvijaju znakovni jezik otprilike u isto vreme kada deca tipičnog razvoja produkuju verbalni govor (Marschark, 2007). Pokazalo se da su roditelji oštećenog sluha osetljiviji na rane pokušaje komunikacije deteta koje češće koristi telesne pokrete nego zvučne signale da bi privuklo njihovu pažnju (van Gent, 2012). U odnosu na čujuće majke, majke oštećenog sluha koriste različite načine da privuku pažnju deteta, doslednije su u pokušajima uspostavljanja kontakta s detetom i češće pribegavaju vizuelnim i taktilnim signalima da uspostave komunikaciju (Loots & Devise, 2003).

Međutim, empirijski nalazi o povezanosti upotrebe znakovnog jezika kao osnovnog sredstva komunikacije sa učestalijim internalizovanim i eksternalizovanim problemima (Remine & Brown, 2010; Stevenson et al., 2010; Theunissen et al., 2013) upućuju na potrebu za daljim proučavanjem ove tematike.

Zaključak

Karakteristike roditeljstva se smatraju najznačajnijim sredinskim prediktorom internalizovanih i eksternalizovanih problema u detinjstvu. Rezultati prikazanih istraživanja ukazuju da karakteristike roditeljstva koje se dovode u vezu sa internalizovanim i eksternalizovanim problemima kod dece iz opšte populacije imaju značajan uticaj na pojavu ovih problema i kod dece sa oštećenjem sluha. Na osnovu analize dostupne literature o ovoj problematici, može se zaključiti da većina autora ne nalazi značajne razlike između roditelja dece tipičnog razvoja i dece sa oštećenjem sluha u pogledu stila roditeljstva i vaspitnih postupaka. Međutim, postoje indicije da su roditelji dece sa oštećenjem sluha više izloženi stresu i da imaju tendenciju ka preterano kontrolišućem ili zaštitničkom odnosu prema detetu, što može doprineti razvoju problema. Kao najznačajniji faktor prisustva internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa oštećenjem sluha izdvaja se kvalitet komunikacije sa roditeljima. Neadekvatna komunikacija podstiče razvoj stilova roditeljstva koji su povezani sa pojavom problema u ponašanju kod deteta. Pored opštih karakteristika roditeljstva, za razvoj internalizovanih i eksternalizovanih problema kod dece sa oštećenjem sluha važnu ulogu imaju i neki specifični faktori, kao što su slušni status roditelja, model komunikacije i sl. Buduća istraživanja treba usmeriti na razjašnjavanje značaja uticaja ovih faktora.

Prezentovana saznanja o povezanosti roditeljstva sa internalizovanim i eksternalizovanim problemima dece sa oštećenjem sluha sugerišu primenu programa prevencije koji su zasnovani na treningu roditeljskih veština. Treninzi za roditelje treba da budu usmereni na proširivanje mreže podrške u zajednici i osnaživanje veština roditeljstva u skladu sa specifičnim situacijama s kojima se roditelji dece sa smetnjama u razvoju suočavaju, a naročito: obradu pitanja važnih za oštećenje sluha, prihvatanje oštećenja sluha deteta i pratećih posledica, unapređivanje komunikacije, posebno neverbalne i dr. (Garcia & Turk, 2007). Studije u kojima su proučavani ovakvi programi izveštavaju o pozitivnim efektima na roditelje i njihovu decu sa oštećenjem sluha (Davids et al., 2018). Kao primer delotvorne intervencije može se navesti verzija čuvenog Webster-Straton programa roditeljstva (Webster-Stratton Parenting Programme; Garcia & Turk, 2007) koja je prilagođena posebnim potrebama roditelja dece sa oštećenjem sluha.

Literatura

- Achenbach, T. M. (2005). Achenbach system of empirically based assessment. In T. Grisso, G. Vincent & D. Seagrave (Eds.), *Mental health screening and assessment in juvenile justice* (pp. 187-204). The Guilford Press.
- Achenbach, T. M. (2015). Achenbach system of empirically based assessment (ASEBA). In R. L. Cautin & S. O. Lilienfeld (Eds.), *The Encyclopedia of Clinical Psychology* (pp. 1-8). John Wiley & Sons.
- Albrecht, A. K., Galambos, N. L., & Jansson, S. M. (2007). Adolescents' internalizing and aggressive behaviors and perceptions of parents' psychological control: a panel study examining direction of effects. *Journal of Youth and Adolescence*, 36(5), 673-684. <https://doi.org/10.1007/s10964-007-9191-5>
- Antonopoulou, K., Hadjikakou, K., Stampoltzis, A., & Nicolaou, N. (2012). Parenting styles of mothers with deaf or hard-of-hearing children and hearing siblings. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 17(3), 306-318. <https://doi.org/10.1093/deafed/ens013>
- Austen, S. (2010). Challenging behaviour in deaf children. *Educational & Child Psychology*, 27(2), 33-40.
- Bailly, D., Dechoulydelenclave, M. B., & Lauwerier, L. (2003). Hearing impairment and psychopathological disorders in children and adolescents. Review of the recent literature. *L'Encephale*, 29(4), 329-337.
- Baines, D. (2007). Unravelling the anomaly of deafness. In S. Austen & D. Jeffrey (Eds.), *Deafness and challenging behavior: The 360 degree perspective* (pp. 17-32). John Wiley & Sons.
- Balan, R., Dobrean, A., Roman, G. D., & Balazsi, R. (2016). Indirect effects of parenting practices on internalizing problems among adolescents: The role of expressive suppression. *Journal of Child and Family Studies*, 26(1), 40-47. <https://doi.org/10.1007/s10826-016-0532-4>
- Bankovic, S., Glumbic, N., Stanimirov, K., & Djordjevic, M. (2012). Behavioral problems in children with cerebral palsy and mild intellectual disability. In M. Stosljevic, D. Marinkovic, & F. Eminovic (Eds.), *International Thematic Collection of Papers "Cerebral palsy – A Multidisciplinary and Multidimensional Approach* (pp. 205-223). Association of Special Educators and Rehabilitators of Serbia

- Barber, B. K., Stolz, H. E., Olsen, J. A., Collins, W. A., & Burchinal, M. (2005). Parental support, psychological control, and behavioral control: Assessing relevance across time, culture, and method. *Monographs of the Society for Research in Child Development*, 70(4), 1-147.
- Barker, D. H., Quittner, A. L., Fink, N. E., Eisenberg, L. S., Tobey, E. A., & Niparko, J. K. (2009). Predicting behavior problems in deaf and hearing children: The influences of language, attention, and parent-child communication. *Development and Psychopathology*, 21(02), 373-392. <https://doi.org/10.1017/s0954579409000212>
- Bigler, D., Burke, K., Laureano, N., Alfonso, K., Jacobs, J., & Bush, M. L. (2019). Assessment and treatment of behavioral disorders in children with hearing loss: A systematic review. *Otolaryngology – Head and Neck Surgery*, 160(1), 36-48. <https://doi.org/10.1177/0194599818797598>
- Bornstein, M. H. (2015). Children's parents. In M. H. Bornstein & T. Leventhal (Eds.), *Handbook of child psychology and developmental science – Ecological settings and processes in developmental systems* (pp. 55-132). John Wiley & Sons.
- Brubaker, R. G., & Szakowski, A. (2000). Parenting practices and behavior problems among deaf children. *Child & Family Behavior Therapy*, 22(4), 13-28. https://doi.org/10.1300/j019v22n04_02
- Cornes, A., Rohan, M. J., Napier, J., & Rey, J. M. (2006). Reading the signs: Impact of signed versus written questionnaires on the prevalence of psychopathology among deaf adolescents. *Australian and New Zealand Journal of Psychiatry*, 40(8), 665-673. <https://doi.org/10.1080/j.1440-1614.2006.01866.x>
- Coto, J., Garcia, A., Hart, K. C., & Graziano, P. A. (2018). The associations between disruptive behavior problems, parenting factors, and sleep problems among young children. *Journal of Developmental and Behavioral Pediatrics*, 39(8), 610-620.
- Crnic, K. A., Gaze, C., & Hoffman, C. (2005). Cumulative parenting stress across the preschool period: Relations to maternal parenting and child behaviour at age 5. *Infant and Child Development: An International Journal of Research and Practice*, 14(2), 117-132. <https://doi.org/10.1002/icd.384>
- Cruz, I., Vicaria, I., Wang, N.-Y., Niparko, J., & Quittner, A. L. (2012). Language and behavioral outcomes in children with developmental

- disabilities using cochlear implants. *Otology & Neurotology*, 33(5), 751-760. <https://doi.org/10.1097/mao.0b013e3182595309>
- Dammeyer, J. (2010). Psychosocial development in a Danish population of children with cochlear implants and deaf and hard-of-hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 15(1), 50-58. <https://doi.org/10.1093/deafed/enp024>
- Dammeyer, J., Hansen, A. T., Crowe, K., & Marschark, M. (2019). Childhood hearing loss: Impact on parents and family life. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 120, 140-145. <https://doi.org/10.1016/j.ijporl.2019.02.027>
- Davids, R. S., Roman, N. V., & Schenck, C. J. (2018). Interventions on parenting styles of hearing parents parenting children with a hearing loss: a scoping review. *Deafness & Education International*, 20(1), 41-58. <https://doi.org/10.1080/14643154.2018.1445156>
- Davies, P. T., & Cummings, E. M. (1994). Marital conflict and child adjustment: An emotional security hypothesis. *Psychological Bulletin*, 116(3), 387-411. <https://doi.org/10.1037/0033-2909.116.3.387>
- Dittus, P. J., Michael, S. L., Becasen, J. S., Gloppen, K. M., McCarthy, K., & Guilamo-Ramos, V. (2015). Parental monitoring and its associations with adolescent sexual risk behavior: A Meta-analysis. *Pediatrics*, 136(6), 1587-1599. <https://doi.org/10.1542/peds.2015-0305>
- Đorđević, M. & Banković, S. (2014). Profil problema u ponašanju kod učenika sa lakom intelektualnom ometenošću i učenika tipičnog razvoja u odnosu na nivo usvojenosti nastavnih sadržaja U B. Brojčin (Ur.), *Problemi u ponašanju kod dece i mladih sa intelektualnom ometenošću* (str. 87-110). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Đorđević, M. V., Glumbić, N. P., Brojčin, B. B., & Jojić, M. P. (2020). Predictors of aggressive behaviour in children with autism spectrum disorder. *Journal for ReAttach Therapy and Developmental Diversities*, 2(2), 70-81. <https://doi.org/10.26407/2019jrtd.1.22>
- Emerson, E. (2003). Prevalence of psychiatric disorders in children and adolescents with and without intellectual disability. *Journal of Intellectual Disability Research*, 47(1), 51-58. <https://doi.org/10.1046/j.1365-2788.2003.00464.x>

- Eshbaugh, E. M., Peterson, C. A., Wall, S., Carta, J. J., Luze, G., Swanson, M., & Jeon, H.-J. (2010). Low-income parents' warmth and parent-child activities for children with disabilities, suspected delays and biological risks. *Infant and Child Development*, 20(5), 509-524. <https://doi.org/10.1002/icd.717>
- Eyuboglu, D., Caner Mercan, G., & Eyuboglu, M. (2019). Psychosocial difficulties and quality of life in children with hearing impairment and their association with parenting styles. *Early Child Development and Care*, 1-11. <https://doi.org/10.1080/03004430.2019.1652171>
- Fellinger, J., Holzinger, D., Sattel, H., & Laucht, M. (2008). Mental health and quality of life in deaf pupils. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 17(7), 414-423. <https://doi.org/10.1007/s00787-008-0683-y>
- Fellinger, J., Holzinger, D., Sattel, H., Laucht, M., & Goldberg, D. (2009). Correlates of mental health disorders among children with hearing impairments. *Developmental Medicine & Child Neurology*, 51(8), 635-641. <https://doi.org/10.1111/j.1469-8749.2008.03218.x>
- Freeman, B., Dieterich, C., & Rak, C. (2002). The struggle for language: Perspectives and practices of urban parents with children who are deaf or hard of hearing. *American Annals of the Deaf*, 147(5), 37-44.
- Garcia, R., & Turk, J. (2007). The applicability of Webster-Stratton Parenting Programmes to deaf children with emotional and behavioural problems, and autism, and their families: Annotation and case report of a child with Autistic Spectrum Disorder. *Clinical Child Psychology and Psychiatry*, 12(1), 125-136. <https://doi.org/10.1177/1359104507071091>
- Hammond, S. I., Müller, U., Carpendale, J. I. M., Bibok, M. B., & Liebermann-Finestone, D. P. (2012). The effects of parental scaffolding on preschoolers' executive function. *Developmental Psychology*, 48(1), 271-281. <https://doi.org/10.1037/a0025519>
- Hancock, K. J., Brennan-Jones, C. G., Vithiatharan, R., Payne, D., Runions, K., Lin, A., & Eikelboom, R. H. (2017). Mental health problems among 4-17-year-olds with hearing problems: Results from a nationally representative study. *Hearing, Balance and Communication*, 15(3), 145-155. <https://doi.org/10.1080/21695717.2017.1325094>
- Harvey, H., & Kentish, R. (2010). Factors related to emotional and behavioural difficulties in children with hearing impairment. *Educational and Child Psychology*, 27(2), 23-32.

- Hintermair, M. (2006). Parental resources, parental stress, and socioemotional development of deaf and hard of hearing children. *The Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 11(4), 493-513. <https://doi.org/10.1093/deafed/enl005>
- Hintermair, M. (2007). Prevalence of socioemotional problems in deaf and hard of hearing children in Germany. *American Annals of the Deaf*, 152(3), 320-330. <https://doi.org/10.1353/aad.2007.0028>
- Hoeve, M., Dubas, J. S., Eichelsheim, V. I., van der Laan, P. H., Smeenk, W., & Gerris, J. R. M. (2009). The relationship between parenting and delinquency: A meta-analysis. *Journal of Abnormal Child Psychology*, 37(6), 749-775. <https://doi.org/10.1007/s10802-009-9310-8>
- Jerković, I., Stanojčić, S. & Golubović, Š. (2010). Internalizovani i eksternalizovani problemi dece sa oštećenim sluhom. *Engrami*, 32(1-2), 39-50.
- Karrass, J., VanDeventer, M. C., & Braungart-Rieker, J. M. (2003). Predicting shared parent-child book reading in infancy. *Journal of Family Psychology*, 17(1), 134-146. <https://doi.org/10.1037/0893-3200.17.1.134>
- Kawabata, Y., Alink, L. R. A., Tseng, W.-L., van IJzendoorn, M. H., & Crick, N. R. (2011). Maternal and paternal parenting styles associated with relational aggression in children and adolescents: A conceptual analysis and meta-analytic review. *Developmental Review*, 31(4), 240-278. <https://doi.org/10.1016/j.dr.2011.08.001>
- Kentish, R. (2007). Challenging behavior in the young deaf child. In S. Austen & D. Jeffrey (Eds.), *Deafness and challenging behavior: The 360 degree perspective* (pp. 75-88). John Wiley & Sons.
- Ketelaar, L., Wiefferink, C. H., Frijns, J. H. M., Broekhof, E., & Rieffe, C. (2015). Preliminary findings on associations between moral emotions and social behavior in young children with normal hearing and with cochlear implants. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24(11), 1369-1380. <https://doi.org/10.1007/s00787-015-0688-2>
- Ketelaar, L., Wiefferink, C. H., Frijns, J. H. M., & Rieffe, C. (2016). Children with cochlear implants and their parents: Relations between parenting style and children's socioemotional functioning. *Ear and Hearing*, 38(3), 321-331. <https://doi.org/10.1097/AUD.000000000000038>
- Knutson, J. F., Johnson, C. R., & Sullivan, P. M. (2004). Disciplinary choices of mothers of deaf children and mothers of normally hearing children.

- Child Abuse & Neglect*, 28(9), 925-937. <https://doi.org/10.1016/j.chiabu.2004.04.005>
- Laird, R. D., Marrero, M. D., & Sentse, M. (2010). Revisiting parental monitoring: Evidence that parental solicitation can be effective when needed most. *Journal of Youth and Adolescence*, 39(12), 1431-1441. <https://doi.org/10.1007/s10964-009-9453-5>
- Lansford, J. E., Laird, R. D., Pettit, G. S., Bates, J. E., & Dodge, K. A. (2013). Mothers' and fathers' autonomy-relevant parenting: Longitudinal links with adolescents' externalizing and internalizing behavior. *Journal of Youth and Adolescence*, 43(11), 1877-1889. <https://doi.org/10.1007/s10964-013-0079-2>
- Lansford, J. E., Rothenberg, W. A., Jensen, T. M., Lippold, M. A., Bacchini, D., Bornstein, M. H., Chang, L., Deater-Deckard, K., Di Giunta, L., Dodge, K. A., Malone, P. S., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Steinberg, L., Tapanya, S., Uribe-Tirado, L. M., Alampay, L. P., & Al-Hassan, S. M. (2018). Bidirectional relations between parenting and behavior problems from age 8 to 13 in nine countries. *Journal of Research on Adolescence*, 28(3), 571-590. <https://doi.org/10.1111/jora.12381>
- Lansford, J. E., Sharma, C., Malone, P. S., Woodlief, D., Dodge, K. A., Oburu, P., Pastorelli, C., Skinner, A. T., Sorbring, E., Tapanya, S., Uribe-Tirado, L. M., Zelli, A., Al-Hassan, S. M., Alampay, L. P., Bacchini, D., Bombi, A. S., Bornstein, M. H., Chang, L., Deater-Deckard, K., & Di Giunta, L. (2014). Corporal punishment, maternal warmth, and child adjustment: A longitudinal study in eight countries. *Journal of Clinical Child & Adolescent Psychology*, 43(4), 670-685. <https://doi.org/10.1080/15374416.2014.893518>
- Lewis, M. (2014). *The rise of consciousness and the development of emotional life*. Guilford Press.
- Loots, G., & Devisé, I. (2003). The use of visual-tactile communication strategies by deaf and hearing fathers and mothers of deaf infants. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 8(1), 31-42.
- Marcone, R., Affuso, G., & Borrone, A. (2017). Parenting styles and children's internalizing-externalizing behavior: The mediating role of behavioral regulation. *Current Psychology*, 39(1), 13-24. <https://doi.org/10.1007/s12144-017-9757-7>
- Marschark, M. (2007). *Raising and educating a deaf child (2nd edition)*. University Press.

- Mascolo, M. F., & Fischer, K. W. (2007). The co-development of self-awareness and self-evaluative emotions across the toddler years. In C. A. Brownell & C. B. Kopp (Eds.), *Socioemotional development in the toddler years: Transitions and transformations* (pp. 66-99). The Guilford Press.
- Mazzucchelli, T. G., & Sanders, M. R. (2011). Preventing behavioural and emotional problems in children who have a developmental disability: A public health approach. *Research in Developmental Disabilities, 32*(6), 2148-2156. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2011.07.022>
- Meadow-Orlans, K. P., Mertens, D. M., & Sass-Lehrer, M. A. (2003). *Parents and their deaf children*. Gallaudet University Press.
- Mitchell, R. E., & Karchmer, M. A. (2004). When parents are deaf versus hard of hearing: Patterns of sign use and school placement of deaf and hard-of-hearing children. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education, 9*(2), 133-152. <https://doi.org/10.1093/deafed/enh017>
- Neece, C. L., Green, S. A., & Baker, B. L. (2012). Parenting stress and child behavior problems: A transactional relationship across time. *American Journal on Intellectual and Developmental Disabilities, 117*(1), 48-66. <https://doi.org/10.1352/1944-7558-117.1.48>
- Pavlović, M., Žunić-Pavlović, V., & Glumbić, N. (2013). Students' and teachers' perceptions of aggressive behaviour in adolescents with intellectual disability and typically developing adolescents. *Research in Developmental Disabilities, 34*(11), 3789-3797. <https://doi.org/10.1016/j.ridd.2013.07.035>
- Pino, M. J., Castillo, R. A., Raya, A., & Herruzo, J. (2018). Can parenting practices predict externalizing behavior problems among children with hearing impairment?. *Brazilian Journal of Psychiatry, 40*(2), 138-144. <https://doi.org/10.1590/1516-4446-2016-2187>
- Pinquart, M. (2017). Associations of parenting dimensions and styles with externalizing problems of children and adolescents: An updated meta-analysis. *Developmental Psychology, 53*(5), 873-932. <https://doi.org/10.1037/dev0000295>
- Pinquart, M., & Pfeiffer, J. P. (2018). Perceived strengths and difficulties in adolescents with and without hearing impairment. *International Journal on Mental Health and Deafness, 4*(1), 27-36.
- Quittner, A. L., Cruz, I., Barker, D. H., Tobey, E., Eisenberg, L. S., & Niparko, J. K. (2013). Effects of maternal sensitivity and cognitive and linguistic

- stimulation on cochlear implant users' language development over four years. *The Journal of Pediatrics*, 162(2), 343-348. <https://doi.org/10.1016/j.jpeds.2012.08.003>
- Remine, M. D., & Brown, P. M. (2010). Comparison of the prevalence of mental health problems in deaf and hearing children and adolescents in Australia. *Australian & New Zealand Journal of Psychiatry*, 44(4), 351-357. <https://doi.org/10.3109/00048670903489866>
- Rieffe, C., Terwogt, M. M., & Smit, C. (2003). Deaf children on the causes of emotions. *Educational Psychology*, 23(2), 159-168. <https://doi.org/10.1080/0144341030322>
- Rinaldi, C. M., & Howe, N. (2012). Mothers' and fathers' parenting styles and associations with toddlers' externalizing, internalizing, and adaptive behaviors. *Early Childhood Research Quarterly*, 27(2), 266-273. <https://doi.org/10.1016/j.ecresq.2011.08.001>
- Sahli, S. (2011). Investigating child raising attitudes of fathers having or not having a child with hearing loss. *International Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 75(5), 681-685. <https://doi.org/10.1016/j.ijporl.2011.02.013>
- Sarant, J., & Garrard, P. (2014). Parenting stress in parents of children with cochlear implants: Relationships among parent stress, child language, and unilateral versus bilateral implants. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 19(1), 85-106. <https://doi.org/10.1093/deafed/ent032>
- Stevenson, J., Kreppner, J., Pimperton, H., Worsfold, S., & Kennedy, C. (2015). Emotional and behavioural difficulties in children and adolescents with hearing impairment: A systematic review and meta-analysis. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 24(5), 477-496. <https://doi.org/10.1007/s00787-015-0697-1>
- Stevenson, J., McCann, D., Watkin, P., Worsfold, S., & Kennedy, C. (2010). The relationship between language development and behaviour problems in children with hearing loss. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 51(1), 77-83. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2009.02124.x>
- Stone, L. L., Mares, S. H. W., Otten, R., Engels, R. C. M. E., & Janssens, J. M. A. M. (2015). The co-development of parenting stress and childhood internalizing and externalizing problems. *Journal of Psychopathology and Behavioral Assessment*, 38(1), 76-86. <https://doi.org/10.1007/s10862-015-9500-3>

- Symeou, M., & Georgiou, S. (2017). Externalizing and internalizing behaviours in adolescence, and the importance of parental behavioural and psychological control practices. *Journal of Adolescence*, 60, 104-113. <https://doi.org/10.1016/j.adolescence.2017.07.007>
- Theunissen, S. C. P. M., Rieffe, C., Kouwenberg, M., De Raeve, L. J. I., Soede, W., Briaire, J. J., & Frijns, J. H. M. (2013). Behavioral problems in school-aged hearing-impaired children: the influence of sociodemographic, linguistic, and medical factors. *European Child & Adolescent Psychiatry*, 23(4), 187-196. <https://doi.org/10.1007/s00787-013-0444-4>
- Theunissen, S. C., Rieffe, C., Kouwenberg, M., De Raeve, L., Soede, W., Briaire, J. J., & Frijns, J. H. (2012). Anxiety in children with hearing aids or cochlear implants compared to normally hearing controls. *The Laryngoscope*, 122(3), 654-659. <https://doi.org/10.1002/lary.22502>
- Theunissen, S. C., Rieffe, C., Netten, A. P., Briaire, J. J., Soede, W., Schoones, J. W., & Frijns, J. H. (2014). Psychopathology and its risk and protective factors in hearing-impaired children and adolescents: a systematic review. *JAMA pediatrics*, 168(2), 170-177. <https://doi.org/10.1001/jamapediatrics.2013.3974>
- Van Eldik, T. (2005). Mental health problems of Dutch youth with hearing loss as shown on the Youth Self Report. *American Annals of the Deaf*, 150(1), 11-16. <https://doi.org/10.1353/aad.2005.0024>
- Van Eldik, T., Treffers, T. P., Veerman, J. W., & Verhulst, F. C. (2004). Mental health problems of deaf Dutch children as indicated by parents' responses to the child behavior checklist. *American Annals of the Deaf*, 148(5), 390-395. <https://doi.org/10.1353/aad.2004.0002>
- Van Gent, T. (2012). *Mental health problems in deaf and severely hard of hearing children and adolescents: findings on prevalence, pathogenesis and clinical complexities, and implications for prevention, diagnosis and intervention* (doctoral dissertation). Leiden University Repository.
- Van Gent, T., Goedhart, A. W., Hindley, P. A., & Treffers, P. D. (2007). Prevalence and correlates of psychopathology in a sample of deaf adolescents. *Journal of Child Psychology and Psychiatry*, 48, 950-958. <https://doi.org/10.1111/j.1469-7610.2007.01775.x>
- Wiefferink, C. H., Rieffe, C., Ketelaar, L., & Frijns, J. H. M. (2012). Predicting social functioning in children with a cochlear implant and in normal-hearing children: The role of emotion regulation. *International*

- Journal of Pediatric Otorhinolaryngology*, 76(6), 883-889. <https://doi.org/10.1016/j.ijporl.2012.02.065>
- Wiefferink, C. H., Rieffe, C., Ketelaar, L., De Raeve, L., & Frijns, J. H. M. (2013). Emotion understanding in deaf children with a cochlear implant. *Journal of Deaf Studies and Deaf Education*, 18(2), 175-186. <https://doi.org/10.1093/deafed/ens042>
- Williams, L.R., & Steinberg, L. (2011). Reciprocal relations between parenting and adjustment in a sample of juvenile offenders. *Child Development*, 82(2), 633-645. <https://doi.org/10.1111/j.1467-8624.2010.01523.x>
- Witwer, A. N., & Lecavalier, L. (2008). Psychopathology in children with intellectual disability: Risk markers and correlates. *Journal of Mental Health Research in Intellectual Disabilities*, 1(2), 75-96. <https://doi.org/10.1080/19315860801988327>
- Yap, M. B., Pilkington, P. D., Ryan, S. M., & Jorm, A. F. (2014). Parental factors associated with depression and anxiety in young people: A systematic review and meta-analysis. *Journal of Affective Disorders*, 156, 8-23. <https://doi.org/10.1016/j.jad.2013.11.007>
- Zaidman-Zait, A. (2008). Everyday problems and stress faced by parents of children with cochlear implants. *Rehabilitation Psychology*, 53(2), 139-152. <https://doi.org/10.1037/0090-5550.53.2.139>
- Žunić-Pavlović, V., Glumbić, N., & Pavlović, M. (2018). Eksternalizovani i internalizovani problemi dece i adolescenata sa intelektualnom ometenošću: procena nastavnika. *Pedagogija*, 73, 109-126.
- Žunić-Pavlović, V., & Kovačević-Lepojević, M. (2014). Eksternalizovani problemi u ponašanju dece i adolescenata sa intelektualnom ometenošću. U B. Brojčin (Ur.), *Problemi u ponašanju kod dece i mladih sa intelektualnom ometenošću* (str. 7-29). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Žunić-Pavlović, V., & Pavlović, M. (2013). *Tretman poremećaja ponašanja u detinjstvu i adolescenciji*. Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.
- Žunić-Pavlović, V., & Stojanović, M. (2020). Eksternalizovani i internalizovani problemi kod dece i adolescenata sa oštećenjem sluha. U M. Nikolić, M. Šešum, & I. Veselinović (Ur.), *Specifičnosti oštećenja sluha – nove tendencije* (str. 301-314). Univerzitet u Beogradu – Fakultet za specijalnu edukaciju i rehabilitaciju.

IMPACT OF PARENTAL CHARACTERISTICS ON INTERNALIZED AND EXTERNALIZED PROBLEMS IN CHILDREN WITH HEARING IMPAIRMENT

Marija Stojanović, & Vesna Žunić-Pavlović

University of Belgrade – Faculty of Special Education and Rehabilitation, Serbia

Abstract

Extensive theoretical and empirical material indicates that parenting is one of the most important predictors of internalized and externalized problems in children of typical development. Based on this knowledge, the question arises whether the same parenting factors are responsible for the occurrence, development and maintenance of these problems in children with hearing impairment. Accordingly, the aim of this paper is to review the scientific knowledge on the impact of parental characteristics on the development of internalized and externalized problems in children with hearing impairment. The paper summarizes the results of research on the characteristics of parenting in children with hearing impairment and the impact of communication between parents and children with hearing impairment on internalized and externalized problems, in the context of modern knowledge in the general population. Based on the presented studies, it can be concluded that there are no significant differences in the characteristics of parenthood between the parents of children of typical development and children with hearing impairment. There are indications that parents of children with hearing impairment are more exposed to stress and tend to have an overprotective or overcontrolling relation to the child. Inadequate communication with parents stands out as the most important factor in the occurrence of internalized and externalized problems in children with hearing impairment. Specific factors also play an important role, such as the hearing status of the parents or the communication model. In order to prevent internalized and externalized problems in children with hearing impairment, it is recommended to use programs based on parenting skills training, which is fully adapted to the specific needs of the parents.

Key words: behavioral problems, communication, parent-child interactions, parenting styles